

Perkowski, Piotr

"Rodzina, prywatność, intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim", red. Dobrochna Kałwa, Adam Walaszek, Anna Żarnowska, Warszawa 2005 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 98/1, 145-148

2007

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

niejącego w latach 1858–1916 („Irské republikánské bratrstvo a jeho inspirace keltskými mýty”). Powstało ono w Dublinie jako tajna organizacja rewolucyjna, stawiająca sobie za cel wyzwolenie Irlandii spod panowania brytyjskiego metodami zbrojnymi.

Omówiony zbiór artykułów jest wartościowym przeglądem badań nad instytucjami brackimi na ziemiach czeskich, na Morawach i we Francji. Ze względu na czynione przez niektórych autorów porównania i odniesienia z sytuacją konfraterni na ziemiach polskich, publikacja jest również godna polecenia historykom polskim. Jej wartość podnosi fakt, że zawiera interesujące informacje na temat typów bractw, które nie występowały w Polsce (być może nie zachowały się o nich żadne wzmianki w źródłach). Chodzi tu o elitarne bractwa istniejące w Czechach (s. 27) i na Morawach (s. 64–65), które przyjmowały tylko określoną liczbę członków. Dopiero gdy któryś z nich umarł, uzupełniano poczet przyjmując nową osobę. W publikacji tej autorzy poruszają wiele istotnych problemów dotyczących bractw religijnych, z jednej strony jako instytucji plasujących się na pograniczu sfery kościelnej i świeckiej, z drugiej zaś jako wspólnot wywierających istotny wpływ na charakter ówczesnej pożyźności poprzez propagowany przez siebie kult, zwłaszcza maryjny.

Dominika Burdzy
Akademia Świętokrzyska w Kielcach
Instytut Historii

Rodzina, prywatność, intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim, red. Dobrochna K a ł w a, Adam W a ł a s z e k, Anna Ż a r n o w s k a, DiG, Warszawa 2005, s. 197.

Publikacja jest zbiorem referatów wygłoszonych na sympozjum „Rodzina — prywatność — intymność” w czasie zjazdu historyków polskich w Krakowie we wrześniu 2004 r.

Otwierają ją dwie analizy historyczne o charakterze demograficzno–historycznym. W tekście „Odmiennosc rytmów rozwoju? Rodziny europejskie, rodziny polskie na przełomie XVIII i XIX wieku” (s. 11–30) Cezary K u k ł o tematem swoich rozważań uczynił przemiany demografii oraz struktury rodziny poczynając od końca XVIII w. Zarówno dla ludności europejskiej, jak i polskiej charakterystyczna była w XIX w. słaba mobilność mieszkańców i zjawisko późnego zakładania rodziny, zwłaszcza w miastach. Autor odnotowuje dla XIX w. na ziemiach polskich większe, w porównaniu z Europą Zachodnią, różnice wieku nowożeńców i mniejszą liczbę kobiet niezamężnych, a także słabsze upowszechnianie się postaw antykoncepcyjnych. Zauważa korelację między zwiększaniem się ilości dzieci nieślubnych a wielkością miasta i jego wysunięciem na zachód. Twierdzi, że polskie dwory szlacheckie, poza magnackimi i urzędniczymi, nie były raczej ludne. Na obszarze ziem polskich, a także w Europie Zachodniej, dominowała rodzina nuklearna, choć w środowisku wiejskim znany był również model rodziny wielopokoleniowej. W miastach polskich i europejskich zauważalna była atomizacja życia miejskiego połączona z zagęszczaniem przestrzeni domu miejskiego. Odnosząc się do grup mniej zamożnych autor stawia hipotezę o wzrastającej roli uczucia przy doborze małżeńskim, natomiast problem dezintegracji więzi małżeńskich pozostawia otwartym.

Krótki szkic Michała K o p c z y ń s k i e g o „Szlacheckie gospodarstwo domowe — szlachecka rodzina w Koronie w XVII i XVIII wieku” (s. 31–37), będący analizą spisów parafialnych mieszkańców ziemi wieluńskiej i kurpiowskich powiatów radziejowskiego i podgórskiego z lat 1790–1791, zawiera konkluzję o nuklearnym charakterze większości szlacheckich gospodarstw domowych XVII i XVIII w.

Trzy teksty w zbiorze mają charakter rozległej historycznej refleksji nad przemianami zachodzącymi w funkcjonowaniu europejskich rodzin. Rozważania Janusza Ż a r n o w s k i e g o „Rodzina w czasach cywilizacyjnego przyspieszenia: Europa i Polska 1918–1989” (s. 37–58) rozpoczyna interesujące pytanie, na ile zmiany modelu rodziny, zapoczątkowane wielką wojną, miały charakter stały. Autor odnotowuje popularność wśród polskiej postępowej inteligencji, modelu rodziny z koncentracją uwagi na dziecku, ograniczaniem liczby potomstwa, z konfliktem między pracą zawodową kobiet a wychowywaniem dzieci. Jego oddziaływanie odnotować można w Niemczech przed 1933 r. i w Polsce raczej po zamachu majowym. Prezentowana modernizacja w niewielkim raczej stopniu objęła rodziny ziemiańskie i drobnomieszczactwo, w najmniejszym zaś rodziny chłopskie. Ewolucję rodziny po drugiej wojnie światowej determinowały przede wszystkim zwiększające się możliwości mieszkaniowe na Zachodzie i idący w parze rozwój indywidualizmu (m.in. fenomen nastolatków jako wyodrębnionej grupy społecznej). W Polsce model patriarchalny rodziny wspierany był przez komunistyczne władze i Kościół katolicki. Rok 1956, po pozornej emancypacji kobiet w stalinizmie, nie zmienił wiele w funkcjonowaniu polskich rodzin (poza zezwoleniem na aborcję). Z drugiej strony industrializacja i urbanizacja (to w tych czynnikach Żarnowski słusznie dopatruje się genezy przemian, a nie w polityce władz) wpływały na przemiany obyczajów, zwiększenie roli młodego pokolenia, liberalizację norm. Lata sześćdziesiąte byłyby, zdaniem autora, egalitarnym, bo obejmującym nie tylko rodziny inteligentkie, powrotem do modelu nowoczesnej rodziny sprzed wojny.

W syntetycznej refleksji Anny Ż a r n o w s k i e j i Katarzyny S i e r a k o w s k i e j „Stare i nowe wzorce i obyczaje rodziny inteligentkiej w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej” (s. 79–104) autorki zaprezentowały przemiany modelu polskiej rodziny na przełomie XIX i XX w. oraz w dwudziestolecu międzywojennym. Wciąż społecznie atrakcyjnemu mieszczańskiemu podziałowi ról w rodzinie (z „głową rodziny” i „panią domu”), naciskowi na konwenans, brakowi definiowania działalności zarobkowej kobiety w kategoriach dochodu, wreszcie nikłemu wpływowi rewolucji 1905 r. na zmianę modelu rodziny inteligentkiej towarzyszyły procesy emancypacyjne, takie jak szybkie usamodzielnianie się młodych z chwilą zawarcia małżeństwa, troska o zdrowie i skupienie uwagi na dziecku (co obrazuje ówczesna fotografia) wraz z uznaniem jego podmiotowości. Inwestowanie w kształcenie dziecka, powodowane obawą przed deklasacją, kształtowanie postaw obywatelskich, niekiedy świadome przełamywanie barier społecznych (przy jednoczesnym kultywowaniu tradycji „salonu”), a także stosunkowo częste przejmowanie roli głównego żywiciela rodziny przez kobiety (przy zastrzeżeniu, że zasadniczy podział ról nie został podważony) kształtowały nowy model funkcjonowania inteligentkiej rodziny w dwudziestolecu. W grupie młodych model rodziny „dwa plus jeden”, bardziej otwarte podejście do seksualności zyskuje na popularności, czerpanie ze wzoru „małżeństwa koleżeńkiego” L i n d s e y a. Wiele uroczystości rodzinnych ma wymiar intymny (ciche śluby), choć podtrzymywanie związków krewniaczych wśród inteligencji dwudziestolecia nie zanika.

Claudia K r a f t („Państwo wobec rodziny — polityka państw europejskich w XIX i XX wieku — Polska na tle europejskim”, s. 141–158), wbrew tytułowi, skupia się na położeniu kobiet i mężczyzn w rodzinie europejskiej od końca XVIII w. do czasów współczesnych, łącząc ową refleksję z rozważaniami nad zakresem sfery prywatnej i publicznej w Europie. Po krótkim okresie wzrostu znaczenia kobiet w dobie oświecenia, wykluczenie ich z działalności publicznej w XIX w., na które

niebagatelny wpływ miały aspiracje kontrolne europejskiego biurokratycznego państwa narodowego, znalazło szczególne odzwierciedlenie w kodyfikacjach prawa cywilnego (m.in. „Kodeks cywilny Rzeszy Niemieckiej”). Paradoksalnie, na ziemiach polskich dychotomia między „męską” sferą publiczną i „kobietą” sferą prywatną przestała być aktualna, gdyż konflikt przebiegał przede wszystkim między społeczeństwem obywatelskim a państwową władzą sprawowaną przez zaborców. Konspiratorzy znajdowali schronienie w domu, ale aktywna rola kobiet w walce o uzyskanie suwerenności nie przekładała się na postrzeganie ich roli w życiu codziennym (tu widoczna jest analogia z kobietami podziemia solidarnościowego¹). W pierwszej połowie XX w. wzrosło w Europie zainteresowanie państwa walorem reprodukcyjnym rodziny, na co wskazywała ówczesna popularność eugeniki zarówno wśród zwolenników polityki rasowej, jak i przedstawicieli lewicy liberalnej.

W jednym z najciekawszych tekstów zbioru pod tytułem „Intymność i sfera prywatna w życiu codziennym i obyczajach rodziny wiejskiej w XIX i w pierwszej połowie XX wieku” (s. 105–122) Włodzimierz Mędrzecki skupił się na zjawisku emancypacji rodziny nuklearnej ze społeczności wiejskiej, wynikającym, jego zdaniem, w znacznej mierze z wpływu gospodarki kapitalistycznej. Wyrazem owego procesu były przekształcenia funkcji domu chłopskiego (większa liczba izb, mebli) z miejsca schronienia dla zwierząt i ludzi w mieszkanie, czyli miejsce, gdzie toczyło się życie rodzinne. Warunki dla autonomii jednostki tworzyła w społeczności wiejskiej rodzina, pod warunkiem, że odrębności nie były w nią wymierzone. Dystans kulturowy dzielący wieś od miasta na przełomie stuleci, jak pisze Mędrzecki, nie zmniejszył się. W dwudziestoleciu przenikanie miejskich wzorców estetycznych i obyczajowości do wsi polskiej, choć zauważalne, nie było determinujące (przykładem jest utrzymywanie przez chłopa „sławojki” jedynie ze względu na ewentualność kontroli urzędniczej). O wiele istotniejsze znaczenie miało wprowadzenie, nie bez oporów ze strony rodziców, obowiązku powszechnego nauczania, które w perspektywie dawało możliwość emancypacji młodych mieszkańców wsi polskiej spod władzy rodziny.

Trzy ostatnie teksty zamieszczone w zbiorze łączy refleksja nad przydatnością poszczególnych źródeł do opisywania codzienności powojennej Polski. Barbara Klich-Kluczevska („Przez dziurkę od klucza». Historia życia prywatnego z perspektywy źródeł publicznych”, s. 173–180) uważa, że niebezpieczeństwo wykorzystywania źródeł aktowych dla opisu codzienności wynika z faktu, że instytucje publiczne nie obejmują najczęściej swym działaniem sfery prywatności (np. w latach osiemdziesiątych w PRL tylko połowa dzieci korzystała z państwowej opieki przedszkolnej, wcześniej liczba ta była jeszcze mniejsza) i koncentrują się właściwie tylko na przypadkach grup łatwo podlegających publicznej kontroli (więźniów, lokatorów hoteli robotniczych), posługując się w efekcie dyskursem kryminału. Kluczevska wskazuje na mikrohistorię jako najskuteczniejszą metodę badawczą, a za niedocenione źródło dla opisu mentalności, codzienności, prywatności uznaje literaturę piękną.

Dobrochna Kałwa („Kozetka historyka»: *oral history* w badaniach życia prywatnego”, s. 181–190) proponuje sięgnięcie do źródeł wywołanych. Na zarzut wielu niedociągnięć metod badawczych *oral history* odpowiada, odwołując się do bogatej literatury przedmiotu, że należałoby przededefiniować cele badawcze — zamiast pytania „jak było naprawdę”, należy współcześnie na podstawie przeprowadzanych wywiadów wnioskować raczej o hierarchizacji i układzie wydarzeń zapisanych we wspomnieniach, skupiać się na metaforyce i stosowanych kliszach pamięci. *Oral history* powinna być stosowana tam, gdzie źródła pisane milczą, a więc przede wszystkim w odniesieniu do historii prywatności i mentalności. Sytuacja wielogodzinnej i wielosesyjnej rozmowy ułatwia, być może, przekroczenie barier prywatności, stąd metaforyka „kozetki historyka” w tytule tekstu.

¹ Vide: S. Penn, *Podziemie kobiet*, przeł. H. Janowska, Warszawa 2003.

Uzupełnieniem dla postulatów metodologicznych Kałwy jest krótki tekst Olgi L i n k i e w i c z („Źródła wywołane w badaniu prywatności”, s. 190–197) będący przede wszystkim refleksją nad sposobem prowadzenia rozmowy z osobą, która udziela historykowi wywiadu. Istotna jest m.in. swoboda rozmówcy, zadawanie pytań nienarzucających odpowiedzi, a także rzetelny zapis rozmowy.

Do zalet omawianej publikacji należy zaliczyć wiele interesujących uwag dotyczących zmian modelu rodziny w Europie XIX i XX w. ze szczególnym uwzględnieniem Polski. Brakuje jednakże analiz obecnej w tytule intymności — autorzy i autorki najczęściej wzmiankują, że trudno dotrzeć do takiej wiedzy ze względu na brak źródeł (może więc należałoby zrezygnować z tego członu w tytule zbioru?). Ponadto zawarte w książce analizy demograficzne nie za bardzo pasują do charakteru pozostałych rozważań², w których skupiono się, na niewątpliwie najciekawszych, przemianach kulturowych.

Piotr Perkowski
Uniwersytet Gdański
Instytut Historii

Jiří F r i e d l, *Na jedné frontě. Vztahy československé a polské armády (Polskie Siły Zbrojne) za druhé světové války*, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Praha 2005, s. 384.

Autor tej książki podjął się trudnego zadania przedstawienia stosunków między armiami czechosłowacką i polską (Polskimi Siłami Zbrojnymi, pomijając armię stworzoną w ZSRR przez Związek Patriotów Polskich) w latach drugiej wojny światowej. Zadania tym trudniejszego, że objął swymi badaniami stosunki od szczybla najwyższego, a więc związane z koncepcjami rządów na uchodźstwie, do najniższego, a więc między żołnierzami obu armii oraz ich bezpośrednimi przełożo-

² Publikacja ma charakter interdyscyplinarny. W tekście głównym recenzji nie zostały omówione trzy teksty:

Dla historyków PRL i historyków mentalności szczególnie przydatne wydają się rozważania badaczki kultury Iwony K u r z („Zamknięci w czterech ścianach?” *Przestrzeń prywatna i życie rodzinne w polskim filmie powojennym*, (s. 159–172), z których wynika m.in., że lata siedemdziesiąte w świadomości ludzi zapisane zostały jako okres zagrożenia prywatności przez sferę publiczną, zaś lata osiemdziesiąte znamionowała alienacja „blokowisk-sypialni” i prywatność jednostki pełna rozpaczy. Tekst ten dowodzi, że film fabularny może stanowić materiał dla wnikliwej analizy codzienności, a także analizy zjawiska intymności w Polsce Ludowej.

Irena K o t o w s k a w tekście *Europejskie modele rodziny w dobie transformacji* (s. 59–78) koncentruje się na demograficznym zagadnieniu dzietności jako kluczowym problemie rozwoju dzisiejszej Europy. Słaba dzietność jest w omawianym okresie przede wszystkim efektem aktywności kobiet zarówno w życiu zawodowym, jak i domowym, przy nadal słabej aktywności mężczyzn w przestrzeni prywatnej. Owo nierówne obciążenie rodziców wynika więc przede wszystkim z wolno postępujących przeobrażeń kulturowych.

W literaturoznawczym tekście *Rodzina mityczna — archetypy rodzinne w literaturze polskiej XIX wieku (z rzutem oka na wiek następny)* (s. 123–140) Grażyna B o r k o w s k a przedstawiła archetypiczny „dom Ojca” utrwalony w polskiej literaturze, na przykładzie twórczości Adama Mickiewicza i Elizy Orzeszkowej, oraz odrębne od owego modelu ujęcia Narcyzy Zmichowskiej i Stanisława Brzozowskiego.